

ХАРАКТЕРИСТИКА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД ВИКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ О.О. БОГОМОЛЬЦЯ

У статті охарактеризовано науково-методичні засади викладацької діяльності Олександра Олександровича Богомольця, під якими розуміються теоретично обґрунтовані й об'єктивно зумовлені мета, завдання, принципи, функції, структура, форми та методи його науково-педагогічної діяльності.

Ключові слова: педагог, колектив, лекції, наукові семінари, викладацька діяльність, компетентність, аудиторія

Актуальність дослідження і постановка проблеми: Освіта, її педагогічне забезпечення істотно визначають майбутнє держави та суспільства. Це особливо актуально сьогодні, коли інтелектуальний потенціал населення виступає однією з провідних цінностей будь-якої цивілізованої держави. У свою чергу, якісні науково-методичні засади освітньої діяльності є обов'язковою умовою її успішного здійснення, запорукою належного результату.

Вивчення науково-педагогічної діяльності визначних педагогів минулого дає сьогодні можливість визначити об'єктивні складники викладацької майстерності, проєктувати шляхи підготовки кваліфікованих викладачів. Одним із вагомих, перевірених часом джерел досвіду такої діяльності є педагогічний спадок видатного вітчизняного вченого і педагога Олександра Олександровича Богомольця (1881-1946).

Мета статті: охарактеризувати сутність науково-методичних засад викладацької діяльності О. О. Богомольця.

Виклад основного матеріалу. Науково-методичні засади організації науково-педагогічної діяльності мають фундаментальне значення в роботі науковця-педагога, розкриваючи як загальні, так і особистісно детерміновані особливості його викладацької праці. Їхній аналіз і узагальнення в досвіді визнаного майстра своєї справи дозволяє розширити уявлення про засоби дієвого впливу на особистість того, хто навчається, про зміст педагогічної майстерності загалом та особистісно-професійні особливості видатної в своїй галузі постаті.

Під науково-методичними засадами викладацької діяльності О.О. Богомольця розуміємо теоретично обґрунтовані й об'єктивно зумовлені мету, завдання, принципи, функції, структуру, форми та методи його науково-педагогічної діяльності.

Як учений, Олександр Олександрович Богомольць формується досить рано. У травні 1909 році відбулася блискучий захист його докторської дисертації при Військово-медичній академії (Санкт-Петербург). Ще через два роки вчений отримав відрядження на стажування до Франції, працює у Інституті Л. Пастера і Сорбонні. В цей час він одержав повідомлення про своє обрання професором кафедри Саратовського університету. Богомольць приймає запрошення і повертається до університету, де й розпочалася його науково-педагогічна діяльність на вітчизняних теренах, що тривала ще понад три десятиліття.

У статті хочемо торкнутися низки особливостей науково-методичної діяльності О.О. Богомольця та чинників, якими, на нашу думку, ці особливості зумовлюють. Найперший серед зазначених чинників, на наш погляд, – це особистість О.О.Богомольця.

Особистість педагога має великий вплив на учнів. Тих, хто навчався у Богомольця, передусім вражала його харизматичність. Викладач виділявся у всьому, а саме: приємною зовнішністю, манерою одягатися, стилем поведінки, спілкуванням з аудиторією тощо. Його лекції сприймалися слухачами як велика інтелектуальна цінність, оскільки, як зазначав учень і послідовник О. О. Богомольця П. Д. Горизонтов, Олександр Олександрович залишив у пам'яті студентів і колег великий слід як геній наукового мислення. Ідеї, які він викладав, були методологічною та методичною основою для критичного сприйняття експериментів та їхніх результатів, розвитку актуальних наукових ідей, поштовхом до розвитку наукового світобачення слухачів.

У колективі, яким керував О.О. Богомольць, панувала атмосфера незвичайної товарищескості. Олександр Олександрович турботливо ставився до наукових співробітників і аспірантів. Працювали відповідально і цікаво, спільно обговорюючи важливі моменти. Ця інтенсивна праця надихала молоде покоління, для якого робота з ученим сама по собі ставала справжньою школою ефективної наукової взаємодії (Богомольць, 1940).

Один із учнів Богомольця, Р.Є. Кавецький, згадував, що, працюючи впродовж багатьох років з Олександром Олександровичем, він набув впевненості: вчитель володів дивовижним талантом заряджати учнів новими ідеями і разом з тим давати простір для їхньої самостійної та наукової роботи (Богомольць, 1940).

Інший учень О.О. Богомольця, А.Д. Адо, засвідчував: «У нього було дивне уміння згрупувати колектив, захопити ідеями, які він вважав на даний момент найбільш актуальними. О.О.Богомольць допомагав учням також виробляти технічні навички. Умів виключно просто, навіть дуже ласкаво говорити з молодими науковцями» (Богомольць, 1940).

Олександр Олександрович з-поміж інших викладачів вирізнявся особливим ставленням до своїх учнів, турботою про них, був людиною принциповою і одночасно поєднував у собі ділову вимогливість і душевну м'якість. До цілеспрямованої праці привчав і своїх учнів.

Як згадує його учень Р. Перельман, О. О. Богомолець успіхи й досягнення своїх учнів сприймав, як свої власні, й часто радів їм більше, ніж своїм особистим (Архів Академії наук УРСР).

У своєму дослідженні В. Кир'ян пише про наукову творчість Олександра Олександровича Богомольця, яка яскраво проявилася в умовах реформування наукової медицини: «Реорганізація, на глибоке переконання О. О. Богомольця, була викликана потребами часу та перспективами розвитку наукових медичних напрямків. Учений розумів, що для подальшого розвитку фізіології, біології, патофізіології і медицини вагоме значення мала організація двох науково-дослідних інститутів – Інституту експериментальної біології та патології Наркомздраву УРСР та Інституту клінічної фізіології АН УРСР». Показово, що для організації в них роботи було залучено чимало учнів О. О. Богомольця. В основному, це були відомі в Києві вчені, зокрема представники теоретичної медицини (В. П. Комісаренко, Д. С. Воронцов, Ю. О. Спасокукоцький, Є. В. Колпаков, П. Д. Марчук, О. І. Смирнова-Замкова, В. П. Воробійов, О. Д. Тимофєєвський) та клінічної медицини (В. П. Філатов, М. Д. Стражеско, В. Д. Протопов та ін.). Багатоаспектність наукових досліджень учнів О. О. Богомольця в галузі теоретичної та клінічної медицини забезпечила його науковій школі академіка передові позиції у вітчизняній та світовій науці (Комісаренко, 2011).

Олександр Олександрович не просто навчав своїх учнів: він бачив у них майбутніх науковців, і насамперед науковців України. В одному з виступів учений говорив: «Ми, на жаль, виховуємо кадри безсистемно, я б сказав, – егоїстично. Трапляється, що видатні вчені, які мають свої провідні ідеї, підпорядковують їм всю роботу колег, учнів, студентів. Можливо, це й необхідно, проте треба залучати й ідеї інших, зокрема учнів, а не перетворювати їх на простих лаборантів. Учні повинні мати цілковиту самостійність, тоді за таких умов буде підготовка гідної наукової зміни» (Архів АН УРСР).

Учні Олександра Богомольця любили і поважали свого видатного вченого. Вони бачили в ньому не тільки вчителя і наставника, а й старшого товариша. Таку ж любов і повагу виявляли до нього і його колеги.

Важливою рисою, що характеризує О. О. Богомольця як педагога, варто відзначити творчий підхід до викладання навчального матеріалу. Його лекції відзначалися багатством думок, логікою викладу, вмінням пояснювати найскладніші явища простою мовою. Вони були цікавими і зрозумілими як для студентів, так і для маститих учених. Ураховуючи те, що навчальний матеріал для вступної лекції з курсу включає відомості для первинного ознайомлення з розділами й відповідними темами, що вивчатимуться на наступних заняттях, Олександр Олександрович приділяв їм особливу увагу, визначав структуру викладу інформації з використанням домоміжних засобів. Лекції ілюструвалися прикладами з власної практики. Так, професор Шерешевський – колега Олександра Олександровича по медичному факультету Другого Московського університету – після лекції, присвяченої основам імунітету у світлі поглядів І. І. Мечникова, писав: «Дивно! Такий складний предмет і так просто викладено. Йшов від простого до складного, від зрозумілого до важко пояснюваного. Іноді мені здавалося, наче лектор зникає, а хтось невидимий легко веде аудиторію шляхом пізнаного в найсерйознішому і найскладнішому з того, що є у світі, – живого організму» (Вилкинський, 1999).

Олександрові Олександровичу була притаманна цікава методика проведення наукових семінарів, які відбувалися в контексті його наукової і викладацької діяльності. Олександр Олександрович щорічно організовував наукові конференції, присвячені провідним напрямкам медицини, в яких брали участь найвідоміші вчені з Москви, Ленінграда, з найактуальніших біомедичних проблем і невідкладних завдань медичної практики (Богомолець, 1940). Виступи самого Богомольця завжди привертали увагу учасників.

Вище ми згадували, що як викладач, О. О. Богомолець почав активно працювати в Саратовському університеті, де він не лише читав лекції, а й проводив практичних заняття, зокрема, з бактеріології. Відзначався тим, що на кожне запитання давав чітке роз'яснення студентам. На екзаменах та заліках був вимогливим. Саме там, у Саратові, Олександр Олександрович розпочинає написання підручника з патофізіології. В основу підручника закладено цілий курс лекцій для навчання студентів університету. В подальшому Олександр Олександрович ще неодноразово публікує підручники, отримує нагороди, премії за дослідження в медичній галузі, і при цьому блискуче продовжує викладацьку і дослідницьку діяльність.

При аналізі київського періоду діяльності Олександра Олександровича особливо яскраво впадає в очі його талант науковця, організатора гуртування вчених навколо найактуальніших проблем, зрощування наукових кадрів. Також блискуче відбувається поєднання наукової роботи з державною і громадською. Інститути, що ним засновані, набирають авторитетності як у вітчизняних, так і в і закордонних наукових колах.

Велику увагу О. О. Богомолець приділяє сприянню науковому розвитку своїх учнів. Разом із ними укладає багатотомну капітальну працю «Основи патологічної фізіології», відбувається успішне заснування медичного журналу. Вчені його наукової школи та сам Олександр Олександрович публікують низку монографій, що на той час було досить значним досягненням.

Сучасники вченого згадують, що в інституті кожен другий вівторок проходили наукові робочі конференції. На них були доповідачами співробітники інституту, а також запрошувалися науковці з інших наукових закладів. Головував завжди Олександр Олександрович. Аудиторія, зазвичай, була переповнена. Всі місяця займалися за півгодини до початку роботи конференції. Науковці з особливою цікавістю чекали доповідей, пов'язаних з ними дискусій, які завжди проходили на високому рівні. Головуючий ставив доповідачу нібито прості, але не легкі питання, які допомагали тому більш чітко висловити свою думку. Завжди з великою увагою співробітники, доповідачі, учні слухали заключне слово Олександра Олександровича: це був не звичайний підсумок, а каскад нових думок, рекомендацій по розширенню дослідження у визначених напрямках і передбачення очікуваних результатів. На конференціях також були присутні й учні Олександра Олександровича (І. М. Нейман, Л. Р. Перельман, П. Д. Горизонтов і багато інших). Зустріч для них була як радісна, так і корисна.

Студенти О. О. Богомольця цього періоду згадували, що лекції вченого відзначалися багатством думок, логікою викладу, вмінням пояснювати найскладніші явища простою і доступною мовою, щоб було зрозуміло і цікаво, відбувався поступ від зрозумілого до складного. Пояснення завжди було чітким, з правильно побудованими,

завершеними реченнями. Враховуючи те, що навчальний матеріал із курсу включає відомості для первинного ознайомлення з розділами й відповідними темами, які вивчатимуться на наступних заняттях, О. О. Богомолець визначав структуру викладу інформації з використанням допоміжних засобів. Лекція ілюструвалася прикладами з власної практики. Під час лекцій професор часто звертав увагу на те, що в науці є багато проблем, які нібито вирішені, а насправді залишаються «білими плямами». Його лекції були схожі на наукові семінари, він запрошував студентів до співпраці у творчому процесі, висловлюючи велику довіру до їхніх знань і можливостей. Студенти ж захоплювалися новими ідеями Олександра Олександровича, їхнім великим значенням для розвитку науки, також чітким, доступним та зрозумілим викладом дуже складних питань; вони ставали свідками творення нових галузей у медицині. Молодь тягнулася до Олександра Олександровича, її приваблювала можливість стати співучасниками високоорганізованого процесу пізнання, бо ніякі підручники та статті не могли замінити живе слово та особистий приклад учителя.

О.О.Богомолець постійно був завантажений. Він організовував кафедри, створював науково-дослідницькі установи, лабораторії, до організації залучав своїх учнів, і при цьому результат був блискучим. Спілкуючись зі своїми учнями, Богомолець не нагадував метра науки, йому були притаманні доброта і демократичність, простота, повага до особистості, відсутність зарозумілості. У керівництві дотримувався лаконічності, точності, усі поставлені цілі вирішувалися швидко й оперативно, усі документи оформлялися вчасно і коректно. Як зазначає Н. Е. Піцик, «О. О. Богомолець вважав, що в науці колектив завжди сильніший, ніж талановитий один дослідник. Тому О. О. Богомолець любив повторювати: «Я не можу уявити собі наукові пошуки поза колективом»» (Пицик, 1970).

Загалом, київський період наукової, педагогічної й управлінської діяльності академіка О. О. Богомольця, за свідченням дослідників, був надзвичайно насиченим. В. Кир'ян пише з цього приводу: «По-перше, йому вдалося реорганізувати АН УРСР, перебуваючи на посаді Президента АН УРСР... Академік О. О. Богомолець передбачив на багато десятиріч уперед, у яких напрямках будуть розвиватися теоретична й клінічна медицина» (Кир'ян, 2012).

Приклад Богомольця як вихователя молодих учених надзвичайно важливий і вартий наслідування. Наукове спілкування «учень – учитель», що має ключове становище в педагогічній системі Богомольця, є і нині домінуючим чинником ефективності освітнього процесу вищої школи. Дуже важливим таке спілкування є і для самого вчителя, якому наполегливі учні дають можливість йти в ногу з життям. Постійно спілкуючись з молодими науковцями, учитель сам завжди залишається молодим.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Виділено та доведено, що характерними рисами педагогічної діяльності О.О. Богомольця є:

- робота за схемою: зацікавленість студентів щодо науки, допомога у формуванні напрямку та проведенні наукових досліджень, а потім допомога в реалізації їх потенційних можливостей;
- відбір найбільш талановитих учнів та подальше їхнє навчання на семінарах під безпосереднім керівництвом та опікою О.О.Богомольця в науковому становленні та зростанні;
- стиль наукового демократизму, гарантії свободи в науковій творчості (що і сьогодні віддзеркалюється у численних працях його учнів та послідовників) у роботі зі студентами та аспірантами.

Викладацької діяльності О.О. Богомольця притаманні:

- дохідливість і зрозумілий виклад навчального матеріалу лекцій;
- інтелігентність як у зовнішності, так і в стилі поведінки та неперевіреному спілкуванні з аудиторією;
- творча співпраця з студентами, довіра до їхніх знань і можливостей;
- демократичність і доступність у спілкуванні;
- величезна працездатність, оптимістичне сприйняття життя, віра у власні сили.

Проблема узагальнення та застосування досвіду викладацької діяльності Олександра Олександровича Богомольця у вищих освітніх та наукових закладах ще потребує більш детального дослідження, а отримані нами результати свідчать про природжений педагогічний і ораторський хист видатного вченого; його науково-педагогічна методика буде актуальна і корисна ще багато років для викладачів ЗВО.

Список використаних джерел

Архів Академії наук УРСР. Ф. 10, оп. 8392, спр. 3, арк. 43.

Архів АН УРСР. Ф. 10, оп. 11704, спр. 7, арк. 57.

Богомолець, О. О. (1940). *Продовження життя*. Академія наук УРСР. Київ: Вид-во Академії наук УРСР.

Виленский, Ю. (1999). Неизвестный Богомолец. *Зеркало недели*, 14.

Дупленко, Ю. К. (2008). Богомолець Олександр Олександрович. *Наука та наукознавство*, 4, 47-49.

Кир'ян, В. (2012). Діяльність медичних наукових шкіл академіків О. О. Богомольця, М. Д. Стражеска та В. П. Філатова (II половина XX століття). *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, 5 (1), 207-212.

Комісаренко, С. (2011). Життєдайні принципи вченого-гуманіста (3 нагоди 130-річчя від дня народження академіка О. О. Богомольця). *Вісник НАН України*, 9, 3-12.

References

- Arkhiv Akademii nauk URSS [Archive of the Academy of Sciences of the USSR]*. F. 10, op. 8392, spr. 3, ark. 43 [in Ukrainian].
- Arkhiv AN URSS [Archive of the USSR Academy of Sciences]*. F. 10, op. 11704, spr. 7, ark. 57 [in Ukrainian].
- Bohomolets, O. O. (1940). *Prodovzhennia zhyttia [Continuation of life]*. Akademiia nauk URSS. Kyiv: Vyd-vo Akademii nauk URSS [in Ukrainian].
- Duplenko, Yu. K. (2008). Bohomolets Oleksandr Oleksandrovych [Bogomolets Alexander Alexandrovich]. *Nauka ta naukoznavstvo [Science and science]*, 4, 47-49 [in Ukrainian].
- Komisarenko, S. (2011). Zhyttiedaini pryntsyipy vchenoho-humanista (Z nahody 130-richchia vid dnia narodzhennia akademika O. O. Bohomoltsia) [Life-giving principles of a humanist scientist (On the occasion of the 130th anniversary of the birth of Academician OO Bogomolets)]. *Visnyk NAN Ukrainy [Bulletin of the NAS of Ukraine]*, 9, 3-12 [in Ukrainian].
- Кур'ян, В. (2012). Diialnist medychnykh naukovykh shkil akademikiv O. O. Bohomoltsia, M. D. Strazheska ta V. P. Filatova (II polovyna XX stolittia) [Activities of medical scientific schools of academicians OO Bogomolets, MD Strazhesko and VP Filatov (second half of the XX century)]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia [Problems of modern teacher training]*, 5 (1), 207-212 [in Ukrainian].
- Pytsuk, N. E. (1970). *A. A. Bohomolets [A. A. Bogomolets]*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Vylenskyi, Yu. (1999). Nezyvestnui Bohomolets [Unknown Bogomolets]. *Zerkalo nedely [Mirror of the week]*, 14 [in Russian].

CHARLAY N.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

CHARACTERISTICS OF SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL BASES OF THE TEACHING ACTIVITY OF ALEXANDER ALEXANDROVICH BOGOMOLETS

The article describes the scientific and methodological principles of teaching Oleksandr Oleksandrovych Bogomolets. The teacher's personality has a great influence on students. The personal qualities of the teacher are closely interrelated. But their leading role belongs primarily to the worldview and orientation of the individual, taking into account the motives that determine its behavior and activities. This is primarily a socio-moral, professional and pedagogical and cognitive orientation of the teacher. Scientific and methodological principles are defined as forms, methods, structure, directions of pedagogical activity. Scientific and methodological principles of organization of scientific and pedagogical activity are of fundamental importance in the work of a scientist-teacher.

Under the scientific and methodological principles of teaching Bogomolets we understand theoretically sound and objectively determined goals, objectives, principles, functions, structure, forms and methods of his scientific and pedagogical activities.

Key words: teacher, team, lectures, scientific seminars, teaching activity, competence, audience

Стаття надійшла до редакції 26.07.2020 р.